

ЛЕКЦІЯ 6

Заборонені методи ведення збройного конфлікту

ЗМІСТ

- a. Поняття методів ведення війни
- b. Віроломство
- c. Невибіркові напади
- d. Тероризування цивільного населення
- e. Використання живих щитів
- f. Використання голоду
- g. Репресалії

а. Поняття методів ведення війни

У другій лекції ми встановили, що МГП історично розглядалося як двокомпонентна система, яка складається з так званого «права Женеви», що стосується захисту жертв збройного конфлікту, та «права Гааги», що, своєю чергою, стосується обмеження засобів і методів ведення збройного конфлікту. У межах цієї лекції ми говоритимемо про заборонені методи ведення збройного конфлікту як компоненти права Гааги.

Концепт «засобів і методів ведення збройного конфлікту (далі – ЗК)» не має якогось чіткого договірною визначення. Та все ж поняття «засоби» зазвичай стосується зброї, а також систем запуску й доставки зброї як таких. Натомість поняття «методи» стосується певних тактик, до яких вдаються під час ведення збройного конфлікту, зокрема, способів і манер застосування сили та зброї, яка є в розпорядженні сторони конфлікту.¹

Різниця між засобами та методами також пов'язана з тим, як саме МГП регулює застосування зброї. Наприклад, МГП може заборонити застосування певних видів зброї за будь-яких обставин через притаманні їм невід'ємні характеристики. Водночас дозволена за характеристиками зброя, хоч і є правомірним засобом ведення ЗК, однак залежно від способу її застосування може стати забороненим методом ведення ЗК.

Історично заборона деяких засобів і методів ведення ЗК була викликана прагненням захистити комбатантів від зброї, що спричиняє надмірні травми або непотрібні страждання (як-от кулі, що розриваються), а також від конкретних методів ведення бойових дій (як-от віроломне вбивство або поранення).²

МГП перелічує певні загальні принципи, що стосуються засобів і методів ведення війни:³

- право вибору методів і засобів ведення війни не є безмежним (ч. 1 ст. 35 ДП І);
- забороняється застосовувати методи (і засоби) ведення війни, які здатні завдати надмірних пошкоджень або надмірних страждань (ч. 2 ст.

---

¹ Bruno Demeyere and Tom Ruys, Means and methods of warfare, *Armed conflicts and the law*, Intersentia, 2016, Page 305.

² Conduct of hostilities, Casebook ICRC. URL: <https://casebook.icrc.org/law/conduct-hostilities#chapter4> (date of access: 25.07.2024)

³ Methods of warfare, Casebook ICRC. URL: https://casebook.icrc.org/a_to_z/glossary/methods-warfare (date of access: 25.07.2024)

35 ДП I) або які мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдуть широкої, довгочасної й серйозної шкоди природному середовищу (ч. 3 ст. 35 ДП I);

- при вивченні, розробці, придбанні або прийнятті на озброєння нових засобів або методів ведення війни має бути визначено, чи не забороняється їх застосування за певних або за будь-яких обставин (ст. 36 ДП I).

Перші комплексні положення щодо конкретних заборонених методів ведення війни можна віднайти в Гаазькому положенні 1907 року. Вони отримали розвиток у 1977 році з прийняттям ДП I. Загалом, заборонені методи ведення ЗК, зокрема, включають:

- віроломне вбивство чи поранення осіб, що належать до нації або армії супротивника;
- неналежне використання прапорів, відмітних емблем (розпізнавальних знаків);
- напади на *hors de combat* (осіб, що вибули зі строю) або на парашутистів у надзвичайних ситуаціях (наприклад, під час катапультації);
- наказ нікого не залишати в живих;
- мародерство в місті або місцевості навіть у випадку, якщо їх взяли штурмом;
- терор (тероризування, залякування населення);
- репресалії проти невійськових цілей;
- невибіркові напади;
- використання голоду;
- взяття заручників;
- використання «живих щитів».

Водночас узгодженого переліку конкретних заборонених методів усе ж не існує. Список може відрізнятись залежно від позиції окремих держав та/або науковців. Деякі з них відносять до заборонених методів ведення війни ті, що спрямовані на поширення терору, репресалії, використання «живих щитів» тощо. У той час як інші, навпаки, розглядають ці речі як самостійні заборони, відокремлені від питання методів.⁴

---

⁴ Conduct of hostilities, Casebook ICRC. URL: <https://casebook.icrc.org/law/conduct-hostilities#chapter4> (date of access: 25.07.2024)

b. Віроломство

Заборона віроломства сягає часів, які передували двом світовим війнам. Гаазьке положення 1907 року вже містило відповідну заборону. Стаття 23(b) забороняє «віроломно вбивати чи ранили осіб, що належать до нації або армії супротивника». Стаття 23(f) наводить деякі приклади віроломства: «неналежне використання прапора парламентаря, національного прапора чи військових знаків розрізнення та форми ворога, а також відмітних знаків за Женевською конвенцією». Загальне правило щодо того, що вважати віроломством, було запропоноване ще Кантом близько двох століть тому й згодом повторено Лібером в інструкціях для армії США: «віроломною є будь-яка поведінка, що підриває основу довіри, необхідної для повернення до миру».

Подальший розвиток цієї заборони відображено в ДП I. Так, до заборони віроломно «вбивати чи ранили осіб», додається заборона віроломно «захоплювати таких осіб у полон». ДП I визначає як віроломство дії, спрямовані на те, щоби викликати довіру противника й примусити його повірити, що він має право на захист і зобов'язаний надати такий захист, з метою обману такої довіри. Прикладами віроломства є:

- симулювання наміру вести переговори під прапором перемир'я або симулювання капітуляції;
- симулювання виходу зі строю внаслідок поранення або хвороби;
- симулювання володіння статусом цивільної особи або некомбатанта;
- симулювання володіння статусом, що надає захист, шляхом використання знаків, емблем або форменого одягу ООН, нейтральних держав, які не є сторонами, що перебувають у конфлікті.

Отже, людина втирається в довіру до ворога, а потім зловживає нею, порушуючи таким чином принципи добросовісності.⁵ При цьому порушенням буде лише те зловживання довірою, коли:

- 1) наявне не просто покладання на «довіру» в загальному сенсі: довіра супротивника повинна конкретно стосуватися віри в те, що він має право на захист відповідно до МГП;
- 2) самого зловживання довірою недостатньо: воно має призвести до фактичного вбивства, поранення або захоплення супротивника.

---

⁵ Demeyere, Bruno, and Tom Ruys. "Means and Methods of Warfare." *Armed Conflicts and the Law*, edited by Jan Wouters et al., Intersentia, 2016, pp. 305–42; <https://biblio.ugent.be/publication/7191707>; Page 321

Водночас МГП дозволяє застосування воєнних хитрощів, як-от використання маскуванню, пасток, обманних операцій та дезінформації (ч. 2 ст. 37 ДП І, ст. 24 Гаазького положення 1907 року). Загалом хитрощами є ті дії, які мають на меті спонукати противника помилитися чи діяти необачно, проте не порушують норм МГП й не є віроломними, оскільки вони не вводять в оману супротивника щодо захисту, який надається МГП.

Чи не найяскравішим прикладом розрізнення віроломства та хитрощів є такий сценарій. Уявімо, що військовий на полі бою може прикинутися мертвим, щоб уникнути полону, і або приєднатися до своїх сил, або відійти в тил ворога. Це введення в оману, а не віроломство. Це військова хитрість. Але якщо комбатант імітує смерть з наміром вбити або поранити супротивника, який потім наблизиться до нього, припускаючи, що перед ним поранений, який потребує допомоги, це підпадає під поняття віроломства. Навіть у цьому випадку комбатант, який симулює смерть з наміром вбити або поранити, стає винним у порушенні статті 37(1) ДП І тільки в тому випадку, якщо він дійсно вбиває або ранив супротивника. Адже, варто повторити, стаття забороняє не віроломство як таке, а сам факт вбивства, поранення або взяття в полон.

с. Невибіркові напади

МГП встановлює абсолютну заборону здійснювати невивіркові напади. МГП також тлумачить невивіркові напади як такі, що:

- не спрямовані на конкретний військовий об'єкт;
- застосовують засоби й методи ведення війни, що не можуть бути спрямовані на конкретний воєнний об'єкт;
- застосовують засоби й методи ведення війни, дія яких не може бути обмежена;
- під час яких кілька чітко відокремлених та відмінних військових цілей розглядаються як єдині;
- як очікується, завдадуть надмірної шкоди цивільним особам та/або цивільним об'єктам порівняно з очікуваною військовою перевагою.

По суті, ці положення зводяться до вимоги, що воююча сторона повинна мати можливість контролювати ефекти зброї, яку вона застосовує під час збройного конфлікту.

Особливо руйнівними прикладами невивіркових атак є так звані кампанії «килимових бомбардувань» часів Другої світової війни, коли цілі райони, де були як військові об'єкти, так і цивільне населення та цивільні об'єкти, розглядалися як єдиний військовий об'єкт і піддавалися атакам без розрізнення.⁶

У справі Прокурор проти Прліч та ін. Апеляційна палата МКТЮ постановила:

«Зокрема, Судова палата встановила, що напад був невивірковим, оскільки обстріли й ведення вогню з боку ХРО [Хорватської ради оборони] не обмежувались військовими цілями; натомість, весь східний Мостар був об'єктом щоденних інтенсивних обстрілів та артилерійського вогню, під час якого використовувалася важка артилерія».⁷

---

⁶ Nils Melzer, *International humanitarian law: a comprehensive introduction*, ICRC, 2019, Page 86.

⁷ The International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, *The Prosecutor v. Prlić et al*, vol. 1, para. 562
URL: <https://www.icty.org/x/cases/prlic/acjug/en/171129-judgement-vol-1.pdf> (date of access: 05.09.2024)

d. Тероризування цивільного населення

Застосування терору проти цивільних осіб є порушенням МГП і становить склад воєнного злочину. Так, стаття 51(2) ДП І передбачає, що під час міжнародних збройних конфліктів «заборонені акти насильства чи погрози насильства, що ставлять за основну мету терор цивільного населення».

З об'єктивної сторони воєнний злочин тероризування цивільного населення характеризується такими елементами: (1) насильницькі дії або погрози їх застосування, що призвели до тяжких наслідків для потерпілих та (2) їх спрямованість проти цивільного населення або окремих цивільних осіб, які не беруть безпосередньої участі в бойових діях.

Загалом це положення забороняє не сам ефект (терор), а швидше напади на цивільне населення з конкретною метою досягнення цього ефекту. З практичної точки зору, цивільне населення буде відчувати певний страх і терор щоразу, коли військові об'єкти, розташовані поблизу, зазнають нападу. Та без наявності спеціального умислу це не вважатиметься скоєним злочином.

Насильницькі дії або погрози їх застосування, що призвели до тяжких наслідків для потерпілих

Вичерпного переліку насильницьких дій або погроз їх застосування не існує, і «характер насильницьких дій або погроз їх застосування, які становлять злочин терору, може бути різним». МКЧХ наводить приклади дій, заборонених цією нормою: «забезпечення наступу або ударні операції, спрямовані на поширення терору серед цивільного населення, невивірковий і широкомасштабний обстріл та регулярні обстріли міст, а також напади, з'валтування, жорстоке поводження та катування жінок і дітей, масові вбивства».⁸

Насильницькі дії або погрози їх застосування не обов'язково мають наслідком «фактичне заподіяння загибелі, тяжких тілесних ушкоджень чи шкоди здоров'ю». Однак необхідно, щоби потерпілі особи зазнали тяжких наслідків унаслідок насильницьких дій або погроз їх застосування. Щоб встановити, що такі насильницькі дії або погрози їх застосування мали необхідну тяжкість, достатньо довести, що потерпілі особи зазнали серйозних наслідків,

---

⁸ Див. Benchbook on the Adjudication of International Crimes under Ukrainian Domestic Law, Page 383. (date of access: 30.07.2024)

які включають, серед іншого, тяжкі тілесні ушкодження чи шкоду здоров'ю, як-от психологічну шкоду.⁹

Спрямовані проти цивільного населення або окремих цивільних осіб, які не беруть безпосередньої участі у бойових діях

Насильницькі дії чи погрози їх застосування не включають законні напади на учасників бойових дій. Застосування терору є незаконним, якщо воно спрямоване проти цивільного населення.

Для встановлення порушення заборони тероризувати цивільне населення враховується низка чинників, зокрема, невивірковість нападу, умисність нападів на цивільні об'єкти тощо. Зокрема, у справі Прліч та ін. Апеляційна палата МКТЮ постановила, що:

«Невивірковий характер нападу був чинником, який Судова палата обґрунтовано взяла до уваги під час визначення конкретного наміру поширити терор. Судова палата також розглянула, зокрема, умисний обстріл і знищення з боку ХРО десяти мечетей у східному Мостарі. Нарешті, вона прямо пов'язала обстріли та снайперський вогонь як фактори, що сприяють тероризуванню населення східного Мостара. Апеляційна палата вважає, що будь-яка розумна особа, що розглядає питання факту, могла б зробити висновок, що дії ХРО вчинялися з обов'язковим конкретним наміром поширити терор на цій основі».¹⁰

---

⁹ Ibid., Pages 383-384.

¹⁰ International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, The Prosecutor v. Prlić et al, No. IT-04-74-A, 29.11.2017, Hague, Netherlands, vol. 1, para. 562. URL: <https://www.icty.org/x/cases/prlic/acjug/en/171129-judgement-vol-1.pdf> (date of access: 05.09.2024)

е. Використання живих щитів

МГП також забороняє сторонам конфлікту використовувати цивільне населення як «живий щит». Термін «живий щит / живі щити» стосується ситуацій, «коли присутність цивільних осіб або переміщення цивільного населення, добровільне чи недобровільне, використовується для захисту військових об'єктів від нападу або для прикриття воєнних операцій, сприяння чи перешкоджання їм».

Використання осіб, які перебувають під захистом, як «живих щитів» може бути як «активним» (переміщення осіб, які перебувають під захистом, у певне місце), так і «пасивним» (використання переваг місця їхнього перебування).¹¹ Окрім цього, для того, щоб порушити заборону використовувати «живі щити», не обов'язково, щоб захищені особи зазнали шкоди.

Що стосується добровільних «живих щитів», то питання про те, чи порушує їх використання заборону щодо «живих щитів», є предметом дискусій. Деякі коментатори вважають, що присутність справді добровільних «живих щитів» поблизу військових об'єктів або особового складу, які можуть стати мішенню в інший спосіб, не призводить до порушення МГП з боку сторін, що воюють. У будь-якому випадку злочин не обов'язково передбачає, що учасники бойових дій переміщують осіб, які перебувають під захистом, до військовослужбовців або воєнних об'єктів; переміщення воєнних об'єктів до місця розташування осіб, які перебувають під захистом, також відповідало б об'єктивним елементам. За таких обставин недоречно обговорювати питання про те, чи були особи, які перебувають під захистом, у цьому місці добровільно до того, як учасники бойових дій перемістили туди свій особовий склад або об'єкти, що могли б стати мішенню.¹²

Однак навіть незаконне використання «живих щитів» стороною, що захищається, не звільняє сторону, яка атакує, від її зобов'язань за МГП, особливо від дотримання принципів пропорційності та обережності під час нападу.¹³

---

¹¹ Див. Benchbook on the Adjudication of International Crimes under Ukrainian Domestic Law, Page 362. (date of access: 30.07.2024)

¹² Ibid., Pages 362-363.

¹³ Nils Melzer, International humanitarian law: a comprehensive introduction, ICRC, 2019, Page 86.

f. Використання голоду

Стаття 54(1) ДП I забороняє «вдаватися до голоду серед цивільного населення як методу ведення війни». Ця норма стосується моріння голодом виключно цивільного населення і не застосовується, наприклад, до комбатантів.

Стаття 54 ДП I забороняє сторонам конфлікту нападати, виводити або доводити до непридатності об'єкти, необхідні для виживання цивільного населення, з конкретною метою не допустити використання їх цивільним населенням або супротивною стороною як засобу підтримання існування, незалежно від мотивів: чи то з метою заморити голодом цивільне населення, чи для того, щоби змусити його покинути місце проживання, чи з будь-яких інших мотивів. Ми детальніше розглянемо поняття та перелік таких об'єктів, їх спеціальний захист та втрату такого спеціального захисту в лекції 8. Але тут головне – наголосити на тому, що настання власне голоду чи страждання цивільних осіб не обов'язкове. Достатньо того, щоби цивільні особи були позбавлені об'єктів, необхідних для їх виживання.

Прикладами, що можуть становити «доведення до непридатності об'єктів, необхідних для виживання цивільного населення», є такі дії:¹⁴

- знищення посівів дефоліантами;
- забруднення водойм хімікатами або іншими речовинами;
- авіаудари по сільськогосподарських угіддях, підприємствах харчової промисловості, ринках, складських приміщеннях і об'єктах водопостачання, часто неодноразово;
- неодноразові мінометні обстріли млинів, які були основним місцем зберігання та переробки пшениці;
- авіаудар по «цистерні, яка транспортувала свіжу воду для села та посівів»;
- встановлення наземних і морських мін, які, серед іншого, перешкоджають доступу до засобів існування;
- авіаудари по рибальських човнах і портах розвантаження риби;
- перешкодження операціям з надання гуманітарної допомоги шляхом «розкрадання або перенаправлення наборів продовольства; знищення

---

¹⁴ Див. Benchbook on the Adjudication of International Crimes under Ukrainian Domestic Law, Pages 377-378 (date of access: 30.07.2024)

харчових продуктів або зберігання їх у такий спосіб, що вони стають непридатними для споживання або до закінчення терміну придатності; [...] свавільна відмова в наданні продовольчої допомоги шляхом вибіркового надання її лише особам, лояльним до сторони конфлікту, яка здійснює контроль (на шкоду іншим особам, які потребують такої ж допомоги); та поширення зіпсованих харчових продуктів»;

- перешкоджання наданню гуманітарної допомоги шляхом:
  - арешту та залякування працівників гуманітарних організацій;
  - неповаги до незалежності гуманітарних організацій;
  - відмови, затримки в наданні або скасування віз;
  - втручання у вибір бенефіціарів та районів операцій.

г. Репресалії

«Репресалії» – це таке порушення МГП, яке в іншому випадку було би незаконним, але у виняткових випадках вважається законним як примусовий захід у відповідь на попереднє порушення МГП противником з метою припинення цього порушення.

Таким чином, репресалії мають на меті тиск на супротивника з метою домогтися від нього дотримання норм міжнародного гуманітарного права.¹⁵

Репресалії дозволені лише за дуже суворих умов, і в міжнародному гуманітарному праві спостерігається тенденція до загальної заборони репресалій. Ця особливість МГП полягає в тому, що основними бенефіціарами МГП є не самі держави, що ведуть війну, а потенційні жертви будь-якого збройного конфлікту між цими державами.¹⁶

Репресалії проти поранених, хворих або осіб, які зазнали корабельної аварії на морі, медичного або релігійного персоналу, медичних підрозділів, транспорту й матеріалів, військовополонених, цивільного населення й цивільних осіб, цивільних об'єктів, культурних цінностей, об'єктів, необхідних для виживання цивільного населення, природного середовища, робіт і установок, що містять небезпечні сили, а також будівель і матеріалів, які використовуються для захисту цивільного населення, завжди заборонені.

Якщо певні репресалії не заборонені МГП, вони мають відповідати таким суворим умовам загального міжнародного права:

- мета: репресалії можуть бути вжиті лише у відповідь на серйозне порушення МГП і лише з метою спонукати супротивника до дотримання права. Це виключає допустимість «випереджувальних» репресалій, «контррепресалій», репресалій у відповідь на інші, окрім МГП, порушення, а також репресалій з метою помсти або покарання;
- крайній захід (необхідність): перш ніж вдаватися до войовничих репресалій, протести, переговори або інші законні заходи повинні бути використані для того, щоби спробувати спонукати супротивника припинити порушення МГП. Репресалії можуть застосовуватися лише як крайній захід, якщо попередження залишилися без уваги;
- пропорційність: репресалії мають бути пропорційними первинному порушенню МГП, на яке вони реагують;

¹⁵ Reprisals, Casebook ICRC. URL: https://casebook.icrc.org/a_to_z/glossary/reprisals (date of access: 30.07.2024)

¹⁶ Nils Melzer, International humanitarian law: a comprehensive introduction, ICRC, 2019, Page 302.

- рішення на найвищому рівні уряду (влади): рішення про застосування репресалій має прийматися на найвищому рівні влади або, можливо, військовим керівництвом. У жодному разі рішення про застосування репресалій не може прийматися окремими комбатантами;
- припинення: воєнні репресалії мають бути припинені, як тільки противник припинить порушення МГП.

Виконайте практичне завдання
до лекції

[ПЕРЕГЛЯНУТИ ПЗ](#)

Курс з міжнародного гуманітарного та кримінального права
створений з метою підвищення рівня знань українських суддів у цих
сферах та покращення якості правосуддя у справах про військові злочини.

Курс створений ГО «Трус Хаундс»